

# SPIS TREŚCI

## I. PODSTAWY PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA

redakcja Janusz Trempata

### 1. KSZTAŁTOWANIE SIĘ NAUKOWEJ PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA

3

Maria Kielar-Turska

- 1.1. Poglądy na dziecko i dzieciństwo 3
  - 1.1.1. Obraz dzieciństwa w okresie średniowiecza 4
  - 1.1.2. Obraz dzieciństwa w okresie Oświecenia i Romantyzmu 5
  - 1.1.3. Obraz dzieciństwa w XIX wieku 6
  - 1.1.4. Obraz dzieciństwa w XX wieku 6
  - 1.1.5. Obraz dzieciństwa na początku XXI wieku 7
- 1.2. Prekursorzy badań nad rozwojem 8
  - 1.2.1. Początki naukowych badań w XIX wieku 8
  - 1.2.2. Prace okresu międzywojennego 12
  - 1.2.3. Początki koncepcji rozwoju człowieka w ciągu życia 16
  - 1.2.4. Prekursorzy badań nad rozwojem w Polsce 18
- 1.3. Krótka historia podstawowych dylematów w rozważaniach nad rozwojem 22
- 1.4. Przedmiot, zadania i działy współczesnej psychologii rozwojowej 23
- 1.5. Podsumowanie 26

### 2. NATURA ROZWOJU PSYCHICZNEGO 28

Janusz Trempata

- 2.1. Pojmowanie rozwoju 28
  - 2.1.1. Pojęcie rozwoju 28
  - 2.1.2. Cechy zmian rozwojowych 31

- 2.2. Rodzaje zmian rozwojowych 36
  - 2.2.1. Zmiany ontogenetyczne 36
  - 2.2.2. Czas i zakres występowania zmian 37
  - 2.2.3. Klasyfikacja uogólniająca 38
- 2.3. Mikro- i makroskopowe modele przebiegu zmian rozwojowych 38
  - 2.3.1. Mikro-i makrorozwój 38
  - 2.3.2. Poziom makroskopowy 39
  - 2.3.3. Poziom mikroskopowy 40
- 2.4. W kierunku ogólnego modelu przebiegu zmian rozwojowych 42
  - 2.4.1. Indywidualny charakter zmian rozwojowych 43
  - 2.4.2. Relacyjność zmian rozwojowych 45
- 2.5. Podsumowanie 48

### 3. MECHANIZM ZMIANY ROZWOJOWEJ 50

Janusz Trempata

- 3.1. Natura a kultura 50
  - 3.1.1. Dziedziczenie i dojrzewanie 50
  - 3.1.2. Środowisko i nabywanie doświadczeń 53
- 3.2. Geny a środowisko 58
  - 3.2.1. Odziedziczalność cech zachowania 58
  - 3.2.2. Geny a środowisko w ciągu życia ludzkiego 60
  - 3.2.3. Współdziałanie genów i środowiska w ciągu życia 61
- 3.3. W kierunku ogólnego modelu wyjaśniania zmian rozwojowych 63
  - 3.3.1. Rozwój jako funkcja ogólnej sytuacji 63
  - 3.3.2. Rozwój jako funkcjonowanie w procesie zmian o charakterze adaptacyjnym 64
  - 3.3.3. Neorealizm w poszukiwaniu ogólnego modelu rozwoju 68
- 3.4. Podsumowanie 69

|                                                                                      |            |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------|------------|-----|
| <b>4. TEORIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO</b>                                                | <b>71</b>  |     |
| <i>Hanna Liberska</i>                                                                |            |     |
| 4.1. Klasyfikacje teorii rozwoju psychicznego                                        | 71         |     |
| 4.2. Wybrane teorie i koncepcje rozwoju człowieka                                    | 72         |     |
| 4.2.1. Teorie psychoanalityczne                                                      | 72         |     |
| 4.2.2. Teorie behawiorystyczne i uczenia się                                         | 80         |     |
| 4.2.3. Teorie poznawcze                                                              | 85         |     |
| 4.2.4. Teorie etologiczne                                                            | 95         |     |
| 4.2.5. Podejście humanistyczne                                                       | 102        |     |
| 4.2.6. Podejście socjologiczne                                                       | 104        |     |
| 4.2.7. Podejście ekologiczne                                                         | 105        |     |
| 4.2.8. Podejście kontekstualno-dialektyczne                                          | 107        |     |
| 4.3. Koncepcje rozwoju człowieka w polskiej literaturze psychologicznej              | 113        |     |
| 4.3.1. Koncepcja strukturacji i restrukturacji doświadczenia Tyszkowej               | 113        |     |
| 4.3.2. Koncepcja rozwoju aktywności Przetacznik-Gierowskiej                          | 115        |     |
| 4.3.3. Koncepcja rozwoju w cyklu życia indywidualnego Niemczyńskiego                 | 117        |     |
| 4.3.4. Temporalny model rozwoju Trempały                                             | 119        |     |
| 4.3.5. Funkcjonalna koncepcja rozwoju Porębskiej                                     | 120        |     |
| 4.3.6. Biograficzna koncepcja rozwoju człowieka Pietrasińskiego                      | 121        |     |
| 4.3.7. Koncepcja osobowości rozwojowej Obuchowskiego                                 | 123        |     |
| 4.4. Podsumowanie                                                                    | 125        |     |
| <b>5. BADANIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO CZŁOWIEKA</b>                                     | <b>127</b> |     |
| <i>Janusz Trempała i Marian Olejnik</i>                                              |            |     |
| 5.1. Podejścia badawcze w psychologii rozwojowej                                     | 127        |     |
| 5.1.1. Podejście skoncentrowane na zmiennych vs. na osobie                           | 127        |     |
| 5.1.2. Podejście statyczne vs. dynamiczne                                            | 129        |     |
| 5.1.3. Paradygmat ilościowy vs. jakościowy                                           | 132        |     |
| 5.2. Plany badań rozwojowych                                                         | 133        |     |
| 5.2.1. Ogólny Model Rozwoju Schaie'go                                                | 133        |     |
| 5.2.2. Strategie tradycyjne                                                          | 134        |     |
| 5.2.3. Strategie sekwencyjne                                                         | 136        |     |
| 5.3. Analiza danych o rozwoju: analiza różnic, analiza korelacji, dopasowanie modeli | 137        |     |
| 5.4. Problemy etyczne w badaniach nad rozwojem psychicznym                           | 140        |     |
| 5.5. Podsumowanie                                                                    | 142        |     |
| <b>II. ROZWÓJ PSYCHICZNY CZŁOWIEKA W POSZCZEGÓLNYCH OKRESACH ŻYCIA</b>               | <b>145</b> |     |
| <i>redakcja Maria Kie/ar-Turska</i>                                                  |            |     |
| <b>6. OKRES PRENATALNY</b>                                                           | <b>147</b> |     |
| <i>Dorota Kornas-Biela</i>                                                           |            |     |
| 6.1. Embrionalny okres życia                                                         | 147        |     |
| 6.1.1. Biologiczne warunki poczęcia                                                  | 147        |     |
| 6.1.2. Embrionalny rozwój człowieka                                                  | 149        |     |
| 6.2. Płodowy okres życia                                                             | 153        |     |
| 6.2.1. Rozwój fizyczny                                                               | 153        |     |
| 6.2.2. Rozwój motoryczny                                                             | 157        |     |
| 6.2.3. Rozwój zmysłów                                                                | 159        |     |
| 6.2.4. Dojrzewanie układu nerwowego                                                  | 163        |     |
| 6.2.5. Komunikacja prenatalna                                                        | 166        |     |
| 6.2.6. Wykrywanie nieprawidłowości w rozwoju dziecka                                 | 169        |     |
| 6.3. Narodziny jako etap rozwojowy                                                   | 169        |     |
| 6.4. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie prenatalnym           | 170        |     |
| <b>7. WCZESNE DZIECIŃSTWO</b>                                                        | <b>172</b> |     |
| <i>Marta Bialecka-Pikul</i>                                                          |            |     |
|                                                                                      |            | 172 |
| Wiek niemowlęcy. Pierwszy rok życia                                                  |            |     |
| 7.1.1. Noworodek                                                                     | 172        |     |
| 7.1.2. Rozwój psychomotoryczny niemowlęcia                                           | 174        |     |
| 7.1.3. Rozwój społeczny niemowlęcia: poznanie społeczne, komunikacja, przywiązanie   | 183        |     |
| 7.1.4. Rozwój emocjonalny, temperament i samoświadomość niemowląt                    | 187        |     |
| 7.2. Wiek poniemowlęcy. Drugi i trzeci rok życia                                     | 189        |     |
| 7.2.1. Rozwój fizyczny i motoryczny                                                  | 189        |     |
| 7.2.2. Rozwój poznawczy                                                              | 190        |     |
| 7.2.3. Rozwój komunikacji i języka                                                   | 192        |     |
| 7.2.4. Rozwój społeczny i emocjonalny                                                | 194        |     |
| 7.2.5. Rozwój pojęcia Ja, temperament i aktywność                                    | 196        |     |
| 7.3. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnego dzieciństwa | 200        |     |
| <b>8. ŚREDNIE DZIECIŃSTWO - WIEK PRZEDSZKOLNY</b>                                    | <b>202</b> |     |
| <i>Maria Kie/ar-Turska</i>                                                           |            |     |
| 8.1. Rozwój fizyczny i motoryczny                                                    | 202        |     |
| 8.2. Rozwój poznawczy                                                                | 204        |     |
| 8.2.1. Sprawności percepcyjne                                                        |            |     |
| 8.2.2. 204 Funkcje zarządzające                                                      | 205        |     |
| 8.2.3. Pamięć                                                                        | 206        |     |
| 8.2.4. Reprezentacja poznawcza                                                       | 212        |     |
| 8.2.5. 8.3. Sprawności językowe i komunikacyjne                                      | 215        |     |
| 8.4. Rozwój emocjonalny                                                              | 219        |     |
| 8.5. Rozwój społeczny                                                                | 221        |     |
| 8.6. Dziecięca moralność                                                             | 223        |     |
| 8.7. Osobowość dziecka                                                               | 224        |     |
| 8.8. Formy aktywności                                                                | 226        |     |
| 8.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniego dzieciństwa | 229        |     |
| <b>9. PÓŹNE DZIECIŃSTWO - MŁODSZY WIEK SZKOLNY</b>                                   | <b>234</b> |     |
| <i>Anna Kotodziejczyk</i>                                                            |            |     |
| 9.1                                                                                  | 235        |     |
| Rozwój fizyczny i motoryczny                                                         |            |     |
| 9.1.1. Rozwój fizyczny                                                               | 235        |     |
| 9.1.2. Sprawność motoryczna                                                          | 235        |     |

- 9.2. Rozwój poznawczy 235
  - 9.2.1. Rozwój myślenia logicznego 235
  - 9.2.2. Zmiany rozwojowe w przetwarzaniu informacji 236
  - 9.2.3. Obraz świata 240
- 9.3. Sprawności językowe i komunikacyjne 242
  - 9.3.1. Świadomość językowa i rozumienie wypowiedzi 242
  - 9.3.2. Sprawności komunikacyjne 242
  - 9.3.3. Język pisany 243
- 9.4. Rozwój społeczny i emocjonalny 245
  - 9.4.1. Rozwój percepcji społecznej 245
  - 9.4.2. Rozwój relacji z innymi 245
  - 9.4.3. Rozwój rozumienia i wyrażania emocji 247
- Rozwój moralny 249
- Osobowość 251
- Formy aktywności 253
- Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnego dzieciństwa 254

## 10. DORASTANIE

259

*Anna Oleszkowicz i Alicja Senejko*

- 10.1. Rozwój biologiczny 259
  - 10.1.1. Rozwój fizyczny i motoryczny, czyli osiąganie wyglądu człowieka dorosłego 259
  - 10.1.2. Rozwój seksualny - ku zachowaniom intymnym 261
- 10.2. Rozwój poznawczy 263
  - 10.2.1. Przejście w myśleniu od prymatu rzeczywistości do prymatu możliwości 263
  - 10.2.2. Rozwój świadomości: od świadomości praktycznej do autorefleksji 264
  - 10.2.3. Rozwój poznawczy a myślenie relatywistyczne w okresie dorastania 264
  - 10.2.4. Rozwój poznawczy w okresie dorastania z perspektywy teorii przetwarzania informacji 265
  - 10.2.5. Pamięć w okresie dorastania 266
- 10.3. Rozwój emocjonalny 266
  - 10.3.1. Od chwiejności do stabilizacji 266
  - 10.3.2. Rozwój ku wyższej uczuciowości 268
- 10.4. Rozwój osobowości 269
  - 10.4.1. Przejście od niespójnego i niestabilnego Ja do Ja zintegrowanego 269
  - 10.4.2. Rodzaje sytuacji trudnych doświadczanych przez współczesnych dorastających 270
  - 10.4.3. Tożsamość indywidualna jako najistotniejszy czynnik integrujący osobowość dorastających 271
  - 10.4.4. Rozwój tożsamości 273
- 10.5. Rozwój moralny 274
  - 10.5.1. Przejście od heteronomii do autonomii moralnej 274

- 10.5.2. Rozwój moralny adolescentów a motywacja zaangażowana w zachowanie etyczne 275
- 10.5.3. Płeć oraz kulturowe uwarunkowania rozwoju moralnego dorastających 277
- 10.6. Rozwój społeczny 277
  - 10.6.1. Zmiany w relacjach z rodzicami i rówieśnikami 277
  - 10.6.2. Odnajdywanie swojego miejsca w społeczeństwie 279
- 10.7. Zachowanie młodzieży - przegląd wybranych zagadnień 280
  - 10.7.1. Zachowania pozytywne 280
  - 10.7.2. Zachowania negatywne 281
- 10.8. Podstawowe formy aktywności 283
- 10.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie dorastania 283

## 11. WCZESNA DOROSŁOŚĆ

287

*Ewa Gurba*

- 11.1. Wkraczanie w dorosłość 287
- 11.2. Pojęcie „dorosłości” w rozumieniu młodzieży i badaczy 289
- 11.3. Rozwój fizyczny 292
- 11.4. Rozwój emocjonalny i społeczny 293
  - 11.4.1. Rozwój emocjonalny 293
  - 11.4.2. Związki intymne 294
  - 11.4.3. Małżeństwo i rodzina 295
  - 11.4.4. Aktywność zawodowa 297
- 11.5. Rozwój poznawczy 298
  - 11.5.1. Perspektywa psychometryczna 298
  - 11.5.2. Perspektywa genetyczno-epistemologiczna 299
- 11.6. Rozwój moralny 303
- 11.7. Osobowość młodego dorosłego, czyli o dojrzałości psychicznej 305
  - 11.7.1. Zmiany w strukturze Ja 305
  - 11.7.2. Zmiana i ciągłość w obrębie cech osobowości 306
  - 11.7.3. Rozwój tożsamości 308
- 11.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości 309

## 12. ŚREDNIA DOROSŁOŚĆ

312

*Marian Olejnik*

- 12.1. Rozwój fizyczny 312
  - 12.1.1. Funkcje czuciowe 312
  - 12.1.2. Funkcje psychomotoryczne 313
  - 12.1.3. Ogólny stan zdrowia 313
- 12.2. Rozwój poznawczy 314
  - 12.2.1. Inteligencja psychometryczna 314
  - 12.2.2. Prywatne teorie inteligencji 315
  - 12.2.3. Myślenie postformalne 316
  - 12.2.4. Wiedza „ekspertywna” 316
- 12.3. Rozwój emocjonalny i społeczny 317
  - 12.3.1. Kryzys wieku średniego 317

- 12.3.2. Rozwój uczestnictwa w pracy zawodowej 318
- 12.3.3. Aktywność społeczna w rodzinie 319
- 12.4. Rozwój osobowości 320
  - 12.4.1. Modele stabilności 320
  - 12.4.2. Modele wzrostu 322
- 12.5. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniej dorosłości 323

### 13. POZNA DOROSŁOŚĆ 326

*Maria Straś-Romanowska*

- 13.1. Wkraczanie w okres późnej dorosłości 326
- 13.2. Biologiczny wymiar starzenia się 327
  - 13.2.1. Mechanizmy starzenia się 328
- 13.3. Społeczny wymiar starzenia się 330
  - 13.3.1. Style funkcjonowania ludzi starszych 331
  - 13.3.2. Role społeczne w późnej dorosłości 331
- 13.4. Starzenie się w wymiarze życia psychicznego 333
  - 13.4.1. Zmiany dotyczące funkcji poznawczych 333
  - 13.4.2. Starzenie się w wymiarze osobowości 337
  - 13.4.3. Mądrość człowieka starego 342
- 13.5. Jakość życia w późnej dorosłości 344
- 13.6. Kres życia - umieranie 345
- 13.7. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnej dorosłości 347

## III. STOSOWANA PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA: WYBRANE ZAGADNIENIA 351

*redakcja Adam Niemczyński i Maria Czerwińska-Jasiewicz*

### *Wiedza o rozwoju człowieka w sferze edukacji 352*

#### 14. PRAWIDŁOWOŚCI ROZWOJU SFERY METAPOZNAWCZEJ W TEORII I PRAKTYCE NAUCZANIA 353

*Maria Ledzińska i Ewa Czerniawska*

- 14.1. Zmiany w świecie, zmiany w nauczaniu 353
- 14.2. Psychologia poznawcza jako kontekst analiz 354
- 14.3. Uczenie się w ujęciu poznawczym 355
- 14.4. Metapoznanie 356
  - 14.4.1. Istota, struktura, rozwój 356
  - 14.4.2. Związki metapoznania ze sferą poznawczą 357
  - 14.4.3. Kontrola jako istotne ogniwo metapoznania 358
- 14.5. Metapoznanie w praktyce nauczania 359
  - 14.5.1. Zasady nauczania z perspektywy poznawczej 359
  - 14.5.2. Etapy nauczania 361
- 14.6. Podsumowanie 363

#### 15. PRAKTYCZNE IMPLIKACJE WIEDZY O ROZWOJU SPOŁECZNO-MORALNYM 36

**4**

*Adam Niemczyński*

- 15.1. Użyteczność wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 364

- 15.2. Wiedza wynikająca z badań nad rozwojem społeczno-moralnym 365
  - 15.2.1. Nativizm i charakter moralny 365
  - 15.2.2. Empiryzm i moralny hedonizm 367
- 15.3. Psychologia poznawczo-rozwojowa i jej intencjonalizm moralny 368
- 15.4. Strategia stosowania wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 373
- 15.5. Podsumowanie 376

### 16. ZARZĄDZANIE EDUKACJĄ WSPIERAJĄCĄ ROZWÓJ INDYWIDUALNY UCZNIÓW 379

*Jan Luczyński*

- 16.1. Obszary edukacyjnego wspierania rozwoju 379
  - 16.1.1. Nabywanie wiedzy 380
  - 16.1.2. Orientacja w świecie wartości 381
  - 16.1.3. Rozwijanie umiejętności interpersonalnych 383
  - 16.1.4. Rozwijanie umiejętności funkcjonowania w świecie społecznym 387
  - 16.1.5. Rozwijanie zdolności samopoznania i kierowania własnym rozwojem 388
- 16.2. Zarządzanie edukacyjne 390
- 16.3. Podsumowanie 391

### *Wiedza o rozwoju człowieka w sferze opieki psychologicznej 393*

#### 17. PRAKTYCZNA WIEDZA O ROZWOJU ŻYCIA RODZINNEGO 395

*Ludwika Wojciechowska*

- 17.1. Rodzina: definicje i właściwości 395
- 17.2. Teorie rozwoju rodziny 396
- 17.3. Przemiany w życiu rodziny na tle rozwoju jej członków 402
- 17.4. Natura zmian w rodzinie w ciągu życia 405
- 17.5. Podsumowanie 405

#### 18. WSPIERANIE MŁODZIEŻY W ZAKRESIE SAMOPOZNANIA, PLANOWANIA WŁASNEGO ŻYCIA ORAZ PODEJMOWANIA DECYZJI DOTYCZĄCYCH WŁASNEJ PRZYSZŁOŚCI 40

**7**

*Maria Czerwińska-Jasiewicz*

- 18.1. Samopoznanie i samookreślenie jako główne zadania rozwojowe okresu dorastania 407
  - 18.1.1. Samopoznanie w procesie kształtowania się tożsamości młodzieży 407
  - 18.1.2. „Wrastanie” w społeczeństwo dorosłych a określanie siebie i swojej przyszłości przez młodzież 408
  - 18.1.3. Rozwój orientacji przyszłościowej młodzieży a Samopoznanie 408
  - 18.1.4. Tworzenie koncepcji dotyczącej własnego życia oraz jego projektu 410

|                                                                                                                                 |            |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 18.2. Planowanie własnej przyszłości przez młodzież w okresie dorastania                                                        | 411        |
| 18.2.1. Style życia preferowane przez młodzież                                                                                  | 411        |
| 18.2.2. Cele i plany życiowe młodzieży                                                                                          | 412        |
| 18.3. Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości                                                                           | 412        |
| 18.3.1. Główne rodzaje decyzji życiowych młodzieży                                                                              | 412        |
| 18.3.2. Decyzje życiowe w kontekście teorii decyzji                                                                             | 413        |
| 18.4. Przygotowanie młodzieży do planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości               | 414        |
| 18.4.1. Podstawy teoretyczne oddziaływań                                                                                        | 414        |
| 18.4.2. Oddziaływania dotyczące planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości przez młodzież | 415        |
| 18.5. Podsumowanie                                                                                                              | 416        |
| <b>19. WSPOMAGANIE FUNKCJONOWANIA LUDZI STARZEJĄCYCH SIĘ</b>                                                                    | <b>419</b> |
| <i>Ludmiła Zajac-Lamparska</i>                                                                                                  |            |
| 19.1. Możliwości pomyślnego starzenia się                                                                                       | 419        |
| 19.2. Wspomaganie funkcjonowania poznawczego osób starzejących się                                                              | 421        |
| 19.2.1. Selektywna optymalizacja procesów poznawczych                                                                           | 421        |
| 19.2.2. Kompensacja w obszarze procesów poznawczych                                                                             | 424        |
| 19.2.3. Mądrość jako nowe jakościowo zjawisko w funkcjonowaniu poznawczym osób starzejących się                                 | 425        |
| 19.3. Wspomaganie funkcjonowania osób starzejących się na poziomie osobowościowym - samoocena i tożsamość                       | 426        |
| 19.3.1. Selektywna optymalizacja i kompensacja w zakresie samooceny                                                             | 426        |
| 19.3.2. Nowe jakościowo zjawiska w obszarze tożsamości                                                                          | 428        |
| 19.4. Podsumowanie                                                                                                              | 430        |
| <b>Zastosowania kliniczne wiedzy o rozwoju człowieka</b>                                                                        | <b>432</b> |
| <b>20. WSPOMAGANIE ROZWOJU OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ</b>                                                         | <b>433</b> |
| <i>Małgorzata Kościełska</i>                                                                                                    |            |
| 20.1. Postacie niepełnosprawności intelektualnej                                                                                | 434        |
| 20.2. Geneza niepełnosprawności intelektualnej                                                                                  | 434        |
| 20.2.1. Wady genetyczne                                                                                                         | 434        |
| 20.2.2. Uszkodzenia układu nerwowego                                                                                            | 435        |
| 20.2.3. Choroby somatyczne i defekty percepcyjne w powstawaniu niepełnosprawności                                               | 435        |

|                                                                                                                           |            |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 20.2.4. Zaniedbania i inne formy patologii środowiska                                                                     | 436        |
| 20.2.5. Trauma psychiczna                                                                                                 | 436        |
| 20.2.6. Zaburzenia intrapsychiczne                                                                                        | 436        |
| 20.2.7. Procesy inwolucyjne                                                                                               | 436        |
| 20.2.8. Proces patologizacji rozwoju prowadzący do niepełnosprawności intelektualnej                                      | 436        |
| 20.3. Ogólne zasady wspomagania rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną                                          | 437        |
| 20.3.1. Wspomaganie biofizyczne                                                                                           | 437        |
| 20.3.2. Wspomaganie środowiskowe                                                                                          | 437        |
| 20.3.3. Wspomaganie pedagogiczne                                                                                          | 438        |
| 20.3.4. Wspomaganie psychologiczne                                                                                        | 438        |
| 20.3.5. Wspomaganie ogólnospołeczne                                                                                       | 439        |
| 20.4. Wybrane problemy i potrzeby osób niepełnosprawnych intelektualnie w różnych fazach życia                            | 439        |
| 20.4.1. Okres przed narodzeniem                                                                                           | 439        |
| 20.4.2. Narodziny                                                                                                         | 440        |
| 20.4.3. Dzieciństwo                                                                                                       | 440        |
| 20.4.4. Okres szkolny                                                                                                     | 441        |
| 20.4.5. W kierunku dorosłości                                                                                             | 442        |
| 20.5. Podsumowanie                                                                                                        | 444        |
| <b>21. WSPOMAGANIE OSÓB Z ZABURZENIAMI NALEŻĄCYMI DO AUTYSTYCZNEGO SPEKTRUM W PERSPEKTYWIE PSYCHOPATOLOGII ROZWOJOWEJ</b> | <b>446</b> |
| <i>Ewa Pisula</i>                                                                                                         |            |
| 21.1. Charakterystyka osób z zaburzeniami należącymi do autystycznego spektrum                                            | 446        |
| 21.2. Wspomaganie rozwoju dzieci z autyzmem                                                                               | 448        |
| 21.2.1. Wczesne wykrywanie i wczesna interwencja                                                                          | 449        |
| 21.2.2. Wspieranie rozwoju dziecka z autyzmem w wieku szkolnym                                                            | 450        |
| 21.2.3. Trudności szkolne dzieci z autyzmem                                                                               | 451        |
| 21.3. Wspomaganie rozwoju młodzieży i dorosłych                                                                           | 452        |
| 21.3.1. Problemy związane z dorastaniem                                                                                   | 452        |
| 21.3.2. Problemy rozwoju osób z autyzmem od dzieciństwa do dorosłości                                                     | 453        |
| 21.4. Podsumowanie                                                                                                        | 453        |
| <b>SŁOWNIK SŁÓW KLUCZOWYCH</b>                                                                                            | <b>455</b> |
| <b>LITERATURA CYTOWANA</b>                                                                                                | <b>461</b> |
| <b>INDEKS NAZWISK</b>                                                                                                     | <b>514</b> |
| <b>INDEKS RZECZOWY</b>                                                                                                    | <b>527</b> |
| <b>WYKAZ ŹRÓDEŁ ILUSTRACJI</b>                                                                                            | <b>536</b> |
| <b>O AUTORACH</b>                                                                                                         | <b>537</b> |